

ДІАЛЕКТИКА ФОРМУВАННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДВОХ ГІЛОК ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

У статті досліджується проблема взаємозв'язку, функцій, цілей, можливостей та обмежень розвитку у XX – на початку XXI ст. різних напрямів неокласицизму та політичної економії. Визначаються закономірності та фактори розвитку економічного життя на планеті, які викликають нагальну потребу поглиблення саме політекономічного аналізу сутності, динаміки та віддалених результатів якісних економічних і соціальних змін, що відбуваються у суспільстві.

Ключові слова: трансформаційні стани, інституційне середовище, мотивація, економічна людина, неокласицизм, неолібералізм, сучасна політична економія, інформаційне суспільство, інтелектуальна праця, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, усупільнення праці, соціалізація економіки, синтезуюче мислення.

Постановка проблеми. Економічні системи перебувають у постійному розвитку, отже в різних трансформаційних станах, які породжують якісні зміни в умовах функціонування системи відносин власності, нові інституціональні форми та принципи взаємодії власників капіталу та найманої праці, якісно нові форми її мотивації тощо.

Виникає питання: яка наука пізнає загальні закономірності функціонування економічних систем, їх окремих складових, підсистем в їх динаміці, трансформації, розвитку? Яка економічна наука пізнає причини, сутність, характер, форми економічних та соціальних суперечностей, що виникають у процесі економічного розвитку, визначає концептуальні засади нових теоретичних моделей функціонування економіки, здатна прогнозувати можливі результати застосування тих чи інших систем мотивації як найманих працівників, так і підприємців, представників капіталу в умовах постійного розгортання конкурентної боротьби на засадах глобалізованого інформаційного суспільства? Відповідь на таке питання може бути тільки одна – це політична економія. Однак така відповідь породжує нове питання: чому ж на певний, досить тривалий період у часі політична економія відходить у тінь, на другий план у системі досліджень проблем економічного розвитку?

Аналіз останніх публікацій та досліджень, нерозв'язана частина проблеми. У XX ст., власне, вже на його початку, економіка практично усіх без винятку країн планети функціонувала в інституційному середовищі ринкових законів, принципів, норм і правил. Бути суб'єктом економічної діяльності означало прагнути до отримання прибутку та надприбутку задовольняючи попит виробництва, споживачів, суспільства, держави, що динамічно зростає. Така мотивація, виступаючи надзвичайно ефективним важелем економічного зростання, водночас надзвичайно гостро ставила питання щодо задоволення національного виробника ресурсами, визначення механізмів забезпечення конкурентних переваг на національному та міжнародному ринках, сприяла розвитку ринку праці, фінансового ринку, інституціональних форм просування продукту від виробника до споживача тощо.

За цих умов на перший план в економічних дослідженнях виходять проблеми функціонально-факторного аналізу діяльності «економічної людини», індивіда, організаційно-економічних та техніко-економічних відносин на мікро- та макрорівнях. Саме тому після виходу у світ фундаментальної праці засновника неокласичного напрямку в економічній теорії А. Маршалла (1842–1924) «Принципи політичної економії» (1890) класична політична економія остаточно розпадається на дві майже незалежні течії. Одна з них будується на принципах неокласицизму, згодом неокласичного синтезу (П. Самуельсон), неолібералізму та монетаризму (М. Фрідмен), доповнюючись концепціями кейнсіанства (Дж.М. Кейнс), неокейнсіанства (Р. Харрод, Е. Хансен) та посткейнсіанства (Дж. Робінсон, П. Сраффа). Інша, зберігаючи в основі своїй глибинні структурні елементи пред-

мету класичної політичної економії, знаходить свій прояв та розвиток у концепціях: неомарксизму, неоортодоксальної політичної економії, радикальної політичної економії; субстантивістської політичної економії К. Поланьї; нової політичної економії; міжнародної (або глобальної) політичної економії; політичної економії середнього класу; інституціональної політичної економії, політичної економії трансформаційних станів економічних систем тощо.

Формулювання мети статті. Надзвичайно важливо, на наш погляд, визначити принципи, висхідні основи, на базі яких відбувається співіснування та розвиток взаємовпливів цих двох гілок економічної науки. Для їх розуміння слід, мабуть, виходити із того факту, що макро- та мікроекономіка, синтезуючи концептуальні підходи неолібералізму, монетаризму, кейнсіанства тощо, займаються функціонально-факторним аналізом економічних процесів і явищ, тобто пошуком конкретних інструментів, механізмів, методик використання обмежених ресурсів з метою забезпечення стійких темпів економічного зростання як основи та умов економічного розвитку, ринкового успіху.

Однак такий аналіз можливий, на наш погляд, лише за наявності вже сформованого інституціонального простору функціонування економічних систем, тобто він передбачає існування визначених, сформульованих та пізнаних принципів, законів і закономірностей становлення такого простору. Отже, для успішного функціонально-факторного аналізу більшість загальних принципів, законів економічного розвитку мають бути вже сформульовані, існувати апіорі, саме тому від них можна абстрагуватися, не піддаючи якомусь додатковому дослідженню, визнаючи їх як даність.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів. Характеристичі принципів неокласицизму у різних формах та варіантах його прояву приділяється багато уваги у західних і вітчизняних джерелах. Зокрема, заслуговують на увагу наприклад праці таких авторів, як М. Блауг, К. Дж. Ерроу, Е.С. Фелрс, М. Мілгрейт, Дж. Харсаньї, Дж. Ітуелл, Р. Дарендорф, Ф. Кейган, Т. Аспромурґос, О. Ж. Бланшар, П. Груневен, А.А. Гриценко, В.М. Тарасевич, А.А. Чухно, А.В. Бузгалін, А.І. Колганов, С.С. Дзасаров та ін.

Основні висхідні парадигмальні положення неокласицизму, сформульовані цими дослідниками таким чином:

- «в онтології (структурі суспільного буття) – суспільство складається не з соціальних прошарків, груп і класів, а із самодостатніх індивідів;
- епістемологія (теорія пізнання) – майбутнє передбачуване для окремого індивіда, отже прогнозування, розрахунки з боку якогось суспільного центру, зокрема держави, не потрібні;
- антропологія (вчення про природу людини) – неокласика виходить із гіпотези «раціональної економічної людини», яка наділена видатними обчислювальними здібностями, що дозволяє їй визначити можливі варіанти розподілу основних змінних економіки, внаслідок чого стає можливим максимізувати очікувану корисність [1].

Наведені висхідні положення концептуальної схеми досліджень проблем економічного життя прихильниками неокласицизму, на думку багатьох вчених, могли дати прогнозований конструктивний результат лише в умовах того історично короткого проміжку часу у життєвому циклі ринкової форми функціонування економіки, про який йшлося у працях К.Поланьї, тобто за умов вільного ринку. Однак процес економічного та суспільного розвитку означає послідовну зміну стадій і станів розвитку, отже й зміну інституціональних умов, форм, факторів, які визначають можливості, перспективи, характер цього розвитку.

Серед них, насамперед, слід виділити динамізацію процесів усупільнення виробництва та праці в умовах розвитку науково-технічної революції, глобалізації економічного життя на планеті, соціалізацію економіки, «великі трансформації» технологічного способу виробництва та суспільства – індустріалізм, постіндустріалізм, ознаки та тенденції становлення постеконічного суспільства, прискорення та ускладнення процесів якісної трансформації економічних і соціальних систем, постійне зростання ролі держави тощо.

За цих умов надмірна абстрактизація та математизація економічного аналізу, відстороненість економікса від дослідження сутнісних глибинних проблем взаємозв'язку економічного та соціального розвитку стала на заваді системного аналізу якісно нових інститутів з метою їх використання для забезпечення інтересів споживачів і виробників, на за-

садах розуміння того факту, що останні у часі та просторі дії законів розвитку сучасного економічного й соціального життя є не лише господарюючими суб'єктами, але й членами суспільства.

Слід зауважити, що сам засновник неокласицизму А. Маршалл досить скептично ставився до математизації економічної теорії. Зокрема, в останній частині передмови до «Принципів економічної науки» він писав, що математика, у кращому випадку, може служити лісами при зведенні теоретичного будинку, які варто було б зняти, надаючи остаточні аргументи (також кн. III, част. I; дод. D, парагр. 1; математичний додаток XIV) [2].

Подібну позицію висловлював згодом і Дж.М. Кейнс, який у своїй знаменитій праці писав: «Слід пам'ятати, що людські рішення, оскільки вони впливають на майбутнє – в особистих, політичних або економічних справах, не можуть покладатися на суворі математично обгрунтовані припущення, оскільки відсутня база для їх обгрунтування. Саме наша вроджена жага діяльності є та сила, яка рухає світ; раціональна половина нашого «я» займається, як може, відбором альтернатив, розраховує там, де можна, однак вона дуже часто опиняється під владою наших капризів, настроїв і бажань спробувати щастя» [3].

Зміна матеріальної та інтелектуальної основи праці під впливом НТР, значне ускладнення та збагачення її форм, характеру, змісту, активізують фактори, що забезпечують подальший процес її усупільнення, зростання взаємообумовленості, взаємозалежності як різних видів і форм праці, так і різних суб'єктів економічної діяльності – носіїв здатності до праці.

Інформаційне суспільство, суть якого пов'язана, як із розвитком інтелектуального потенціалу індивіда та суспільства, «здатністю трансформувати наукові знання у кінцевий продукт «високих технологій» [4], так і з динамізацією процесів виробництва в національному та глобальному масштабах, продукує декілька напрямів у розвитку системи потреб. З одного боку, це потреби народного господарства у знаннях, інтелектуальних технологіях, отже, у новому, інтелектуальному типі працівника, який може створювати та впроваджувати такі технології, забезпечуючи реально високий рівень конкурентоспроможності країни, галузі, окремого бізнесу, із іншого – це якісно нова система, отже, структура потреб самого працівника, оскільки перетворення високого професіоналізму окремих, або небагатьох, спеціалістів у масове явище в умовах ринкової економіки та НТР веде до якісних змін соціального характеру, збагачення системи цілей діяльності багатьох найманих працівників, перетворення значної їх кількості на рівноправних і вільних партнерів бізнесу.

Високий рівень знань, самооцінки та відповідальності професіоналів формує нові потреби не лише економічного, але й соціального, духовного спрямування, пов'язані із стрімким розвитком нового виду власності – інтелектуальної і, відповідно, з потребою використовувати цю власність у своїх інтересах в усіх сферах економічної та позаекономічної діяльності: у праці, забезпеченні творчого її характеру, прийнятті рішень, управлінні, розподілі, конкурентній боротьбі за зміну свого соціального статусу, у забезпеченні політичної, економічної, екологічної, культурної та духовної безпеки, у чому, власне, і виявляється сутність соціалізації як суспільного, так і економічного життя.

Специфіка впливу інтелектуальної власності, інтелектуального капіталу на процеси соціалізації, насамперед, знаходить свій прояв у появі якісно нового зв'язку між добробутом, багатством, соціальним статусом у суспільстві та власністю.

У цьому зв'язку все більш значну роль відіграє інтелектуальний потенціал працівника, його здібності, рівень здатності ефективно використовувати інформацію та знання для створення високотехнологічного продукту (продукту високої вартості). За цих умов ефективність матеріальних факторів забезпечення багатства і відповідного статусу перестає бути визначальною, такою, що має монопольне значення, «формуються нові пропорції оптимального поєднання особистих та соціальних інтересів, індивідуалізму та колективізму, і, як наслідок, народжується дихотомія приватної та особистої власності» [5].

Сьогодні, на думку цитованого автора, уперше в історії умовою приналежності людини до панівного класу стає не право володіти благом, а здатність його використати. Соціальний статус людини усе більше визначається, насамперед, його освітнім рівнем, здатністю перетворювати інформацію у знання, самостійно здійснювати продуктивну діяльність в умовах технологічно досконалого суспільства.

Водночас усупільненням праці не можна вважати будь-який процес ускладнення праці, взаємозв'язків між різними її видами і формами. Воно (усупільнення), на наш погляд, за будь-яких обставин, має забезпечувати поступальний характер розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин.

Такий характер усупільнення праці знаходить свій прояв у 1) зростанні реальних результатів виробництва, що веде до зростання матеріального та інтелектуального суспільного багатства; 2) підвищенні ефективності усіх різновидів праці (живої та уречевленої); 3) розвитку змісту праці, здібностей працівників, поширенні творчого характеру праці; 4) створенні нового цивілізаційного рівня умов праці, який забезпечує розвиток культурних, духовних якостей працівника та середовища, що його оточує, реалізацію його потреб як члена суспільства. Таким чином, процес усупільнення праці неминує створює умови для її соціалізації, соціалізації виробничого процесу, усієї системи економічних відносин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагалі, на думку багатьох дослідників процесу сутнісних змін, що відбуваються у сучасній економічній системі під впливом розвитку технологічного способу виробництва, цивілізаційних факторів, наслідки усупільнення та соціалізації знаходять свій прояв в економічному житті суспільства, насамперед, у соціалізації відносин власності на засоби виробництва (про що, власне, вже йшлося вище), – у подоланні відчуження від них працівника внаслідок становлення таких інституціональних форм взаємодії суб'єктів господарювання, як виробнича демократія, участь в управлінні, власності (акціонерні форми), формуванні нової системи мотивації до праці, значне місце в якій посідають елементи підтримки та розвитку її творчого характеру, спрямованого на самореалізацію та розвиток індивідуума; посиленні уваги до пошуку механізмів реалізації принципів не лише ринкової, але й соціальної справедливості, що знаходить свій прояв у перерозподілі національного доходу з позицій забезпечення позитивної динаміки зростання добробуту громадян.

За цих умов теоретичні та методологічні засади неокласицизму не можуть забезпечити усебічний сутнісний аналіз причин, факторів, наслідків якісних змін, що відбуваються у принципах та механізмах функціонування сучасної економічної системи, політико-економічний аналіз таких змін, визначення закономірностей, факторів та інститутів, що регулюють їх прояв, використання та реалізацію в інтересах економічного і соціального розвитку суспільства, набуває все більшого значення.

Отже, по-перше, ми дійсно стоїмо «на порозі нової доби синтезу, повернення до великомасштабного мислення, до загальної теорії, до складання частин до купи», коли подолання безсуб'єктного, позаособистісного аналізу економічних процесів та явищ, орієнтація на створення людиноцентричного господарського механізму, сприйняття багатомірності та складності економічного життя, усвідомлення того, що різні підходи, школи, напрями визначають тільки його окремі сторони, розкривають частки істини, отже, на порозі визнання правомірності існування тенденції «руху до синтезуючого мислення, вільного від вузькості та конфронтаційності» [6], яка стає центральним, ключовим принципом економічних теоретичних досліджень, а, по-друге, на все глибшому усвідомленні того факту, що вирішити завдання координації такого синтезуючого руху економічної теоретичної думки може лише сучасна політична економія, яка, щоправда, й сама ще повинна пройти свій шлях повернення до великомасштабного мислення.

Список використаної літератури

1. Дзасаров С.С. Судьба политической экономии и ее советского классика / С.С. Дзасаров, С.М. Меньшиков, Г.Х. Попов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 278.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; пер. с англ. – М.: «Дело Лтд», 1994. – С. 369.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег/ Дж.М. Кейнс // Антология экономической классики. – М.: «ЭКОНОМ», «КЛЮЧ», 1993. – С. 262.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – С. СХХІХ.

5. Иноземцев В.Л. Собственность в постиндустриальном обществе и в исторической перспективе / Иноземцев В.Л. // **На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические последствия.** – М.: ЗАО «Издательство Экономика», 2003. – С. 290.

6. Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме / Л. Абалкин // **Вопросы экономики.** – 1993. – № 1. – С. 10.

В статье исследуется проблема взаимосвязи, функций, целей, возможностей и ограничений развития в XX – начале XXI вв. **различных направлений неоклассицизма и политической экономии.** Определяются закономерности и факторы развития экономической жизни на планете, которые вызывают к жизни безотлагательную потребность в углублении именно политико-экономического анализа сущности, динамики и отдаленных результатов качественных экономических и социальных изменений, происходящих в обществе.

Ключевые слова: трансформационные состояния, институциональная среда, мотивация, экономический человек, неоклассицизм, неолиберализм, современная политическая экономия, информационное общество, интеллектуальный труд, интеллектуальный потенциал, интеллектуальный капитал, интеллектуальная собственность, обобществление труда, социализация экономики, синтезирующее мышление.

The article investigates the problem of the correlation, functions, aims, opportunities and restrictions of the development in the XX and the beginning of the XXI century in different areas of neoclassicism and political economy. Also, the article deals with the determinations of the patterns and factors of the development of economic life on the planet, which are causing the urgent need for deepening the political economy analyses of the nature, dynamics and long-term results of quality economic and social transformations in society.

Key words: transformation situations, institutional environment, motivation, economic human, neoclassicism, neoliberalism, modern political economy, information society, intellectual labor, intellectual potential, intellectual capital, intellectual ownership, labor socialization, economic socialization, synthesizing mind.

Надійшло до редакції 14.05.2012.